

Analecta Cracoviensiā

rocznik 57 • 2025 • strony 113–138

Adrian Mętel

 <https://orcid.org/0000-0002-0311-0905>

 adrian.metel@upjp2.edu.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Rekonstrukcja żydowskiego rdzenia Testamentów Dwunastu Patriarchów — analiza porównawcza wersji greckiej, ormiańskiej, słowiańskiej oraz rękopisów z Qumran

 <https://doi.org/10.15633/acr.5706>

Abstrakt

Rekonstrukcja żydowskiego rdzenia Testamentów Dwunastu Patriarchów—analiza porównawcza wersji greckiej, ormiańskiej, słowiańskiej oraz rękopisów z Qumran

Artykuł podejmuje próbę rekonstrukcji pierwotnego, żydowskiego rdzenia apokryficznej księgi Testamenty XII Patriarchów poprzez porównanie zachowanych wersji językowych—greckiej, ormiańskiej i słowiańskiej—oraz fragmentów odnalezionych w rękopisach z Qumran. Celem analizy jest odróżnienie elementów oryginalnych od późniejszych interpolacji chrześcijańskich. Na podstawie zestawienia tekstów źródłowych wykazano, że zasadnicza treść dzieła wywodzi się z judaizmu okresu Drugiej Świątyni, zwłaszcza w warstwie nauk etycznych i apokaliptycznych, natomiast niektóre wątki mesjańskie zostały zreinterpretowane lub dodane przez redaktorów chrześcijańskich. W artykule przedstawiono historię badań nad Testamentami XII Patriarchów, omówiono charakter zachowanych tradycji tekstualnych, a także zaproponowano konkretną hipotezę badawczą: poprzez analizę porównawczą wersji i uwzględnienie świadectw z Qumran można z dużym prawdopodobieństwem zrekonstruować pierwotny kształt tekstu oraz wskazać późniejsze dodatki chrześcijańskie.

Słowa kluczowe: Testamenty XII Patriarchów, interpolacje chrześcijańskie, Qumran, apokryfy Starego Testamentu, literatura Drugiej Świątyni, wersja ormiańska, wersja słowiańska

Abstract

Reconstruction of the Jewish core of the Testaments of the Twelve Patriarchs: A comparative analysis of the Greek, Armenian, Slavonic versions and the Qumran manuscripts

This article attempts to reconstruct the original Jewish core of the apocryphal work Testaments of the Twelve Patriarchs by comparing the extant versions in Greek, Armenian, and Slavonic with the fragments discovered among the Qumran manuscripts. The aim of the analysis is to distinguish the original elements of the text from later Christian interpolations. Based on a comparison of the source texts, it is demonstrated that the fundamental content of the work derives from Second Temple Judaism, particularly with regard to its ethical and apocalyptic teachings. However, some messianic themes were reinterpreted or added by Christian redactors. The article also outlines the history of research on the Testaments of the Twelve Patriarchs and discusses the nature of the extant textual traditions. Furthermore, it puts forward a specific research hypothesis: namely, that through a comparative analysis of the various versions, combined with consideration of the Qumran evidence, one can, with a high degree of probability, reconstruct the original form of the text and identify the subsequent Christian additions.

Keywords: Testaments of the Twelve Patriarchs, Christian interpolations, Qumran, Old Testament apocrypha, Second Temple literature, Armenian version, Slavonic version

Od ponad stu lat badacze Testamentów XII Patriarchów¹ toczą żywą dyskusję, czy utwór ten jest pierwotnie dziełem żydowskim (powstałym w kręgu judaizmu przedchrześcijańskiego), które zostało później zredagowane przez chrześcijan i uzupełnione o interpolacje odnoszące się do Jezusa Mesjasza, czy też przeciwnie – już utworem chrześcijańskim, napisanym w środowisku judeochrześcijańskim, lecz wykorzystującym wcześniejsze motywy żydowskie i źródła (hipotetyczne wcześniejsze testamentalne opowieści o patriarchach). Już w średniowieczu, gdy Testamenty odkryto na nowo na Zachodzie (łacińskie tłumaczenie dokonane przez Roberta Grosseteste’a ok. 1242 roku), wywołały one kontrowersje. Był on przekonany o ich autentyczności i wprost oskarżał Żydów o celowe ukrywanie tej księgi „z powodu zawartych w niej prorocत्व o Zbawicielu”². Jednak wraz z rozwojem krytycznych badań biblijnych od XVI wieku przeważała opinia przeciwna – przez kilka stuleci Testamenty XII Patriarchów były uważane za falsyfikat chrześcijański, w całości napisany przez chrześcijan, mający jedynie pozór starożytności³. Dopiero w XX wieku badacze ponownie zrewidowali tę ocenę⁴, a dyskusja do dziś pozostaje nierozstrzygnięta. Czy mamy do czynienia z dziełem żydowskim z II wieku p.n.e., później interpolowanym, czy raczej z utworem wczesnochrześcijańskim (z ok. II wieku n.e.) osnutym na żydowskich tradycjach? Problem ten jest kluczowy dla interpretacji księgi, zwłaszcza jej licznych odniesień mesjańskich. Czy zapowiedzi Zbawiciela i nawiązania do wydarzeń znanych z Ewangelii były oryginalną częścią przesłania autorów, co sugerowałoby bardzo wczesny rozwój chrystologii lub retrospektywne włączenie chrześcijańskich prorocत्व w narrację starotestamentową, czy też są one późniejszym dodatkiem redakcyjnym, mającym nadać tekstowi charakter protochrześcijańskiego świadectwa?

1 Skróty poszczególnych Testamentów XII Patriarchów za: S. Bazyliński, *Wprowadzenie do studium Pisma Świętego*, wydanie drugie poprawione, uzupełnione i poszerzone; apendyks opracował A. Kubiś, Kielce 2019, s. 187–189.

2 W. J. Deane, *Pseudepigrapha: An account of certain apocryphal sacred writings of the Jews and early Christians*, Edinburgh 1891, s. 163–64; R. H. Charles, *Testaments of the Twelve Patriarchs*, w: *Encyclopædia Britannica*, vol. 26, Cambridge 1911, s. 666; H. W. Hollander, M. de Jonge, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: A commentary*, Leiden 1985, s. 71.

3 J. McClintock, J. Strong, *Testaments of the Twelve Patriarchs*, w: *Cyclopædia of Biblical, theological, and ecclesiastical literature*, vol. 10, New York 1880, s. 27; R. H. Charles, *Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 666.

4 M. de Jonge, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: Christian and Jewish; a hundred years after Friedrich Schnapp*, „Nederlands Theologisch Tijdschrift” 39 (1985), s. 273–275.

Niniejszy artykuł zmierza do udzielenia odpowiedzi na powyższe pytania poprzez zestawienie i porównanie wszystkich dostępnych świadectw tekstowych Testamentów XII Patriarchów. Analizie poddano trzy główne wersje językowe: grecką – która stanowi podstawę większości wydań⁵, ormiańską – znaną z licznych rękopisów (przekład ten zawiera mniej interpolacji chrześcijańskich niż tekst grecki)⁶, oraz cerkiewnosłowiańską, zachowaną w dwóch redakcjach (oznaczonych jako S¹ i S²), powiązaną z tradycją tzw. Palei. Ponadto uwzględniono fragmenty aramejskie i hebrajskie odkryte wśród rękopisów z Qumran⁷.

Hipoteza badawcza stawiana w artykule brzmi: poprzez krytyczne porównanie tych wersji da się wyodrębnić pierwotny, judaistyczny rdzeń księgi i z dużym prawdopodobieństwem wskazać fragmenty będące późniejszymi interpolacjami chrześcijańskimi. Innymi słowy, zakładamy, że różnice między wersjami (zwłaszcza obecność bądź brak pewnych wzmianek mesjańskich) nie są przypadkowe, lecz odzwierciedlają proces rozwoju tekstu – od starszej warstwy żydowskiej po wtórne głosy chrześcijańskie. Weryfikacja tej hipotezy pozwoli zrekonstruować oryginalne nauki etyczne i apokaliptyczne tego apokryfu na tle literatury judaizmu Drugiej Świątyni.

Na początku zostanie przeprowadzona analiza porównawcza wybranych fragmentów – najpierw skupiając się na treściach etycznych i mądrościowych, które, jak się okaże, są spójne z judaistycznym kontekstem i zasadniczo wolne od chrześcijańskich dodatków – a potem na elementach mesjańskich i apokaliptycznych (w tej warstwie ujawniają się główne interpolacje chrystologiczne). W ramach tej analizy przedstawione zostaną tabelaryczne zestawienia paralelnych miejsc w wersji greckiej, ormiańskiej, słowiańskiej oraz tekstów z Qumran, ilustrujące różnice i pozwalające wskazać, która wersja zachowała prawdopodobnie oryginalne brzmienie, a gdzie zaszły zmiany redakcyjne. Wreszcie, w podsumowaniu, zostaną przedstawione wnioski co

5 R. H. Charles, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: Translated from the Editor's Greek Text and edited with introduction, notes and indices*, London 1913.

6 M. E. Stone, V. Hillel, *An „editio minor” of the Armenian version of the Testaments of the Twelve Patriarchs*, Leuven 2012 (Hebrew University Armenian Studies, 11).

7 J. T. Milik, *Dix ans de découvertes dans le désert de Juda*, Paris 1957, s. 319–322; J. C. Greenfield, M. E. Stone, E., Eshel, *The Aramaic Levi document: Edition, translation, commentary*, Leiden–Boston 2004 (Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha, 19).

do charakteru pierwotnego dzieła i zakresu późniejszych interpolacji, a tym samym – co do naszej hipotezy badawczej.

W niniejszym badaniu zastosowano analizę porównawczą zachowanych wersji tekstu Testamentów XII Patriarchów. Porównano wszystkie dostępne tradycje językowe – grecką, ormiańską i cerkiewnosłowiańską – oraz fragmenty odnalezione w Qumran. Analiza opiera się na kryteriach krytyki tekstu: zewnętrznych (porównanie różnych rękopisów i wersji językowych w celu wykrycia dodanych lub opuszczonych fragmentów) oraz wewnętrznych (ocena treści pod kątem zgodności z kontekstem judaizmu okresu Drugiej Świątyni). Celem zastosowanej metody jest odróżnienie pierwotnej warstwy tekstu od późniejszych interpolacji chrześcijańskich z możliwie największym prawdopodobieństwem.

Analiza porównawcza: rdzeń judaistyczny a interpolacje chrześcijańskie

Rdzeń żydowski Testamentów XII Patriarchów obejmował przede wszystkim: (1) nauki etyczne w formie przestróg i przykazań moralnych, zakorzenione w tradycji mądrościowej judaizmu oraz (2) wizje apokaliptyczne odnoszące się do eschatologii Izraela, Mesjasza (mesjaszy), nagrody dla sprawiedliwych i kary dla grzeszników – ukształtowane w ramach teologii Drugiej Świątyni, prawdopodobnie o zabarwieniu apokaliptycznym pokrewnym literaturze qumrańskiej i henochicznej. Interpolacje chrześcijańskie natomiast najpewniej dotyczą (3) szczegółowych proroctw mesjańskich, które wydają się jawnie odnosić do Jezusa Chrystusa i wydarzeń z Ewangelii, takich jak narodzenie z Dziewicy (Iz 7, 14; Mi 5, 1), wcielenie Boga w człowieka (Iz 9, 5–6), męka na krzyżu, zmartwychwstanie (Iz 53, 5–6. 9–11; Ps 22, 17–18; Za 12, 10), rozlanie Ducha na narody (Jl 2, 28–29), zniesienie ofiar świątynnych (Dn 9, 27; Ps 40, 7–8) itp. W niniejszej części artykułu dokonamy porównania wersji greckiej, ormiańskiej, słowiańskiej oraz qumrańskich fragmentów, by zobrazić, które treści należą do której warstwy.

Etyka i nauki moralne — zgodność z judaizmem Drugiej Świątyni

Część moralno-dydaktyczna Testamentów XII Patriarchów jest rozbudowana i różnorodna. Każdy z patriarchów przekazuje swoim synom inne przestrogi,

często powiązane z własnymi przeżyciami. Na przykład Ruben przestrzega przed grzechem zmysłowości na przykładzie swojego upadku z Bilhą. Symeon przed zazdrością, której uległ wobec Józefa. Lewi prezentuje idealny obraz kapłaństwa. Juda ostrzega przed pijaństwem i rozwiązłością, wspominając swój grzech z Tamar. Dan piętnuje gniew i kłamstwo, zaś Naftali nakłania do naturalnej dobroci i przebaczenia, Gad do unikania nienawiści, Aser do unikania dwulicowości. Issachar chwali pracowitość i prostotę, a Zabulon uczy współczucia dla słabych. Józef jest przykładem czystości i wiary, a Beniamin zaleca umiarkowanie i miłość braterską.

Treści te w żaden sposób nie kolidują z etyką judaistyczną — przeciwnie, wykazują z nią głęboką ciągłość. Można wskazać liczne paralele do Biblii hebrajskiej, literatury mądrościowej, a także pism qumrańskich bądź też innych apokryfów. Na przykład:

1. W Testamencie Rubena i Testamencie Dana pojawia się motyw o dwóch duchach działających w człowieku — duchu prawdy i duchu fałszu.

Γινώτε οὖν, τέκνα μου, ὅτι **δύο πνεύματα** ἐφορά τὸν ἄνθρωπον, **πνεῦμα ἀληθείας** καὶ **πνεῦμα πλάνης**... (TestRub 2, 7–10)⁸.

Καὶ νῦν, τέκνα μου, φυλάξατε ἐντολὰς Κυρίου... ἀπόστητε ἀπὸ θυμοῦ καὶ μισήσατε τὸ ψεῦδος, ἵνα **Κύριος κατοικῇ ἐν ὑμῖν καὶ Βελίαρ φεύγῃ ἀφ' ὑμῶν**. Ἀληθεύετε ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ... ἀγαπᾶτε τὸν Κύριον διὰ πάσης τῆς ζωῆς ὑμῶν, καὶ ἀγαπᾶτε ἀλλήλους καὶ εὐεργετεῖτε ἀλλήλους (TestDan 5, 1–6)⁹.

Jest to bardzo zbliżone do doktryny Dwóch Duchów znanej z Reguły Zrzeszenia z Qumran (1QS III–IV), gdzie również mówi się o dwóch zasadach — światłości i ciemności — wpływających na serce człowieka. Takie pojęcie nie ma znamion chrześcijańskich (w tekstach nowotestamentowych nie występuje wprost), natomiast było rozpowszechnione w teologii judaizmu Drugiej Świątyni¹⁰.

8 Nie zachował się żaden fragment z Qumran dotyczący Rubena; wersja ormiańska w tym względzie ściśle odpowiada wersji greckiej.

9 Tekst ormiański jest w tym fragmencie zasadniczo taki sam.

10 V. Hillel, *Demonstrable instances of the use of sources in the Pseudepigrapha*, w: *Dead Sea scrolls: Texts and context*, ed. C. Hempel, Leiden 2010, s. 335–337 (Studies on the Texts of the Desert of Judah, 90); T. de Bruin, *The great controversy: the individual's struggle between good and evil in the Testaments of the*

2. W Testamencie Asera 6, 4–6 bohater testamentu nakazuje swym dzieciom okazywać miłosierdzie we wszystkim i być dobrym dla każdego, a zwłaszcza „nie odwracać się plecami do ubogiego” i dzielić się chlebem z głodnym.

ἐν παντὶ ἐλεεῖτε καὶ πάντοτε ἀγαθοποιεῖτε, μάλιστα δὲ μηδενὶ πτωχῷ μὴ ἀποστρέψετε τὰ νῶτα ὑμῶν, καὶ κλάσμα τοῦ ἄρτου δότε πεινῶντι... (TestAs 6, 4–6)¹¹.

Ta nauka to echo biblijnych wezwań o miłosierdziu (Iz 58, 7: „Łam swój chleb głodnemu”), przystaje ona także do etosu eseneńczyków, którzy wedle Filona z Aleksandrii cenili wspólnotę dóbr i pomoc potrzebującym¹². Powyższe treści nie sugerują jednoznacznie chrześcijańskiej redakcji. Jest to raczej uniwersalna cnota judeochrześcijańska w żaden sposób niewykraczająca poza judaizm (podobne zalecenia znajdziemy u Syracha czy w Testamencie Hioba)¹³.

3. Testament Naftalego, zarówno w wersji greckiej, jak i hebrajskiej qumrańskiej, zawiera złotą zasadę etyczną w formie negatywnej: „czego sam nienawidzisz, tego nie czyń innym” (TestNef 2, 6)¹⁴.

Ὁ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσης (TestNef 2, 6)¹⁵.

אל תעשה לאיש את אשר שנאת (4Q215 frag. 1).

Jest to oczywiście zasada wywodząca się z tradycji żydowskiej (por. Talmud, Szabat 31a, gdzie Hillel formułuje ją podobnie), znana też

Twelve Patriarchs and in their Jewish and Christian contexts, Göttingen 2015, s. 85 (Novum Testamentum et Orbis Antiquus, 106).

11 To napomnienie etyczne jest obecne we wszystkich wersjach – greckiej, ormiańskiej, cerkiewnosłowiańskiej – bez znaczących różnic.

12 Philo of Alexandria, „Every good man is free” and „Hypothetica” (apud Eusebius, *Praeparatio Evangelica* 8.11.10), w: *The works of Philo: Complete and unabridged*, transl. by C. D. Yonge, Peabody 2001; G. Vermes, *The complete Dead Sea scrolls in English*, rev. ed., London 2010, s. 131.

13 F. Mirguet, *An early history of compassion: Emotion and imagination in Hellenistic Judaism*, Cambridge 2017, s. 230–233.

14 H. W. Hollander, M. de Jonge, *The Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 418; G. B. King, *The ‘negative’ golden rule*, „The Journal of Religion” 8 (1928) no. 2, s. 268–270.

15 Ta „negatywna złota zasada” pojawia się zarówno w tekście greckim, jak i w hebrajskim fragmencie Księgi Naftalego z Qumran.

z Didache i Ewangelii (Mt 7, 12). Chrześcijaństwo ją przejęło, ale jej nie wymyśliło. Jej obecność dowodzi raczej zakorzenienia Testamentów we wspólnym moralnym dziedzictwie biblijnym¹⁶.

4. Testament Lewiego 9 i 13 kładzie nacisk na przestrzeganie Prawa Mojżeszowego, czystość rytualną i unikanie kontaktu z nieczystością. Lewi nakazuje swoim synom pilnie zachowywać wszystkie przepisy Tory, bo tylko tak utrzymają kapłaństwo i będą błogosławieni. Wersja grecka ma tu wyraźne odwołania do ofiar i świątyni¹⁷. Wydaje się, że żaden chrześcijański autor (interpolator) raczej nie dodawałby wezwań do przestrzegania Prawa. Dlatego też w pewnym stopniu wskazuje to na typowo żydowski charakter tych partii¹⁸.

Nawet tam, gdzie Testamenty przypominają treści znane z nauk Jezusa, niekoniecznie musi to świadczyć o wpływie chrześcijańskim. Przykładowo, Testament Gada 6, 3–7 zachęca do przebaczenia braciom i nieokazywania nienawiści, gdyż nienawiść czyni duszę nieczystą i jest jak zaraza dla ducha – zamiast tego zawiera takie wezwanie: „kochajcie się wzajemnie i czyńcie dobro jedni drugim” („ἀγαπάτε ἀλλήλους καὶ ἀγαθοποιεῖτε ἀλλήλους”). Brzmi to bardzo podobnie do chrześcijańskiej etyki miłości bliźniego, ale ma swoje korzenie w Torze (Kpł 19, 18: „Nie będziesz chował urazy do brata”) i nauczaniu żydowskim. Podobnie Testament Józefa stawia Józefa jako wzór przebaczenia i okazywania dobra nawet tym, którzy wyrządzili zło (Test-Józ 17–18), co znowu jest cnotą cieszącą się uznaniem i w judaizmie (por. postawa Józefa opisana w Rdz 50, 21: „Ja będę was żywił, wybaczcie sobie”) oraz w chrześcijaństwie.

Porównując obie wersje, nie zauważa się zasadniczych różnic między greckim a ormiańskim tekstem w partiach dotyczących wątków etycznych. Przekład ormiański zazwyczaj wiernie oddaje te napomnienia, ewentualnie pomijając pewne redundancje. Nie wykazuje natomiast żadnej tendencji do usuwania lub dodawania motywów etycznych. To potwierdza, że warstwa

16 D. A. DeSilva, *The Testaments of the Twelve Patriarchs as witnesses to pre-Christian Judaism: A re-assessment*, „Journal for the Study of the Pseudepigrapha” 23 (2013) no. 1, s. 50–52.

17 H. D. Slingerland, *The nature of „nomos” (law) within the Testaments of the Twelve Patriarchs*, „Journal of Biblical Literature” 105 (1986) no. 1, s. 42–45; M. Wyrzykowski, *Kapłaństwo w świetle greckiego Testamentu Lewiego (14–16)*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31 (2018) nr 3, s. 42.

18 S. Opferkuch, *Der handelnde Mensch: Untersuchungen zum Verhältnis von Ethik und Anthropologie in den Testamenten der Zwölf Patriarchen*, Berlin 2018, s. 112–18 (Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft, 232).

etyczna nie budziła kontrowersji i prawdopodobnie pochodzi z oryginału¹⁹. Podobnie tekst z Qumran – choć fragmentaryczny – wspiera autentyczność tej warstwy. Aramejski Dokument Lewiego natomiast akcentuje prawo i ob-rzędy, a hebrajski Naftali podkreśla cnoty i bojaźń Bożą. Zatem nie znajdujemy w analizowanym tekście wyraźnych i jednoznacznych elementów chrze-ścijańskich. Można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że rdzeń moralno-dydaktyczny Testamentów XII Patriarchów jest czysto judaistyczny. Nie dziwi więc też fakt, że Testament Naftalego stanowi cenne źródło po-znawania etyki późnego judaizmu (był np. analizowany w kontekście etyki Pawłowej oraz etyki esseńskiej jako literatura pokrewna)²⁰.

Wątki apokaliptyczne i mesjańskie — oryginalna wizja a redakcja chrześcijańska

Znacznie bardziej złożona jest sprawa z drugą warstwą treści — z proroc-twami i wizjami o charakterze apokaliptyczno-mesjańskim. Testamenty XII Patriarchów zawierają szereg ustępów, w których patriarchowie wybiegają myślą w przyszłość, zapowiadając nadejście wybawienia, zmartwychwstania sprawiedliwych, sądu nad grzesznikami, a także opisując figurę idealnego władcy z rodu Judy lub kapłana z rodu Lewiego²¹. Niektóre z tych prorocत्व można bez problemu odczytać w ramach judaizmu, ponieważ mesjanizm ży-dowski również przewidywał króla Mesjasza z Judy czy odnowienie kapłań-stwa. Inne prorocत्व jednak zdają się być dosłownie wypełnione w Nowym Testamencie i ewidentnie sugerują motywy chrześcijańskie, takie jak: krzyż, Zbawiciel świata, wcielenie Boga. Poniżej przedstawiamy kluczowe fragmen-ty i ich porównanie w różnych wersjach, co pozwoli ocenić, które treści są dodane.

19 M. E. Stone, V. Hillel, *An „editio minor” of the Armenian version*, s. 37–40.

20 U. Schnelle, *Apostle Paul — his life and theology*, Grand Rapids 2005, s. 70–75; D. A. DeSilva, *The Testa-ments of the Twelve Patriarchs*, s. 57; S. Opferkuch, *Der handelnde Mensch*, s. 210–215.

21 D. Hamidović, *Testaments des Douze Patriarches*, w: *Introduction à l'Ancien Testament*, ed. T. Römer et al., Genève 2004, s. 840–843.

Testament Lewiego — prorocтва o Kapłaństwie i Mesjaszu

W Testamencie Lewiego, czyli jednym z najważniejszych Testamentów — bo Lewi przedstawiony jest tam wręcz jako wizjoner, który wstąpił do nieba (rozdz. 2–5) i poznał tajemnice przyszłości — znajdują się liczne zapowiedzi eschatologiczne. Grecki tekst zawiera m.in. następujące elementy:

1. W TestLew 8–9 Lewi prorokuje o podziale jego potomstwa na trzy stany (czy też trzy okresy kapłaństwa) i o nadejściu kapłana idealnego. W TestLew 8, 14 czytamy: „I powstanie kapłan Najwyższy z nasienia mego, [Światło poznania] jak słońce wschodzące... Jego panowanie oświeci się światłem poznania, jak słońce dzień; i będzie wywyższony w świecie”.

Καὶ ἀναστήσεται ἱερεὺς μέγιστος ἐκ τοῦ σπέρματός μου, [φῶς γνώσεως] ὡς ἥλιος ἀνατέλλων... τὸ κράτος αὐτοῦ φωτιεῖται φωτὶ γνώσεως ὡς ὁ ἥλιος ἡμέραν, καὶ ὑψωθήσεται ἐν τῷ κόσμῳ (TestLew 8, 14).

Լոյս զիտուրեալն իբրեւ արեգակն ծագող... և բարձրացեալ լինի յաշխարհի (TestLew 8, 14)²².

Ten opis można rozumieć w kluczu judaistycznym — jako ogólną zapowiedź chwalebego kapłana (może chodzić o kapłana mesjańskiego, „mesjasza z Aarona” według koncepcji qumrańskiej). Wersja ormiańska również zawiera ten fragment, co świadczy, że należał on do pierwotnego tekstu. Nie ma tu jawnej chrystologii, choć chrześcijanie oczywiście skłonni byli widzieć w tym proroctwie Jezusa. Jednakże sam tekst nie mówi nic o wcieleniu Boga ani zbawieniu pogan — pozostaje w ramach tradycyjnej żydowskiej wizji idealnego kapłaństwa²³.

2. W TestLew 14 pojawia się zdanie: „I walczyć będą narody przeciwko kapłanowi sprawliwemu”, a dalej wzmianka, że ów kapłan zostanie nazwany imieniem.

²² Wersja ormiańska zawiera ten werset w zasadzie w tej samej formie, co potwierdza, że jest on częścią tekstu oryginalnego.

²³ J. J. Collins, *The scepter and the star: Messianism in light of the Dead Sea scrolls*, Grand Rapids 2010, s. 122–124.

Καὶ πολεμήσουσιν τὰ ἔθνη ἐπὶ τὸν ἱερέα τὸν δίκαιον, καὶ... (καὶ κληθήσεται ἐν ὀνόματι αὐτοῦ — interpretacja niejasna) ...καὶ ἐν τέλει οἱ ἱδίοι υἱοὶ ἀποδοκιμάσουσιν αὐτόν (TestLew 14)²⁴.

Zaraz potem następuje fraza: „A w końcu jego własni synowie odrzucą go”. Niektórzy badacze uznali, że to proroctwo o odrzuceniu Chrystusa przez Żydów — czyli potencjalnie interpolacja chrześcijańska²⁵. Wersja ormiańska zdaje się jednak również zawierać podobne zdanie (zachowane fragmenty wskazują, że Ormianie nie pominęli rozdz. 14). To stawia pytanie: czy chrześcijański redaktor włożył tę zapowiedź do tekstu już bardzo wcześniej (przed powstaniem przekładu ormiańskiego, czyli najpóźniej w V wieku), czy też może zdanie to oryginalnie dotyczyło czegoś innego? Pewna interpretacja żydowska mogłaby odnosić te słowa np. do zdrady i odrzucenia Oniasza III przez własnych braci kapłanów w II wieku p.n.e. czy innego wydarzenia z historii hasmo-nejskiej²⁶. Niemniej wydaje się bardziej prawdopodobne, że to jednak wczesnochrześcijańska glosa, wpisująca do tekstu aluzję do odrzucenia Jezusa („sprawiedliwego kapłana”) przez naród. Niestety brak tu wyraźnego rozstrzygnięcia — jest to przykład możliwego chrześcijańskiego rysu, który jednak w przeciwieństwie do innych nie został usunięty w wersji ormiańskiej.

3. TestLew 16–17 zapowiada okres odstępstwa („Twoje potomstwo zgrzeszy, kapłaństwo się sprzeniewierzy”) i następującą po nim odnowę. Lewi mówi o tym, że „Pan powoła nowego kapłana, któremu wszystkie słowa Pańskie będą objawione; wykona sąd prawdy nad ziemią w dniach ostatnich”. Ten motyw pojawia się też w Qumran — Dokument Lewiego zawiera fragment o czasach ostatecznych, ale jest urwany²⁷. Fragment ten nie ma jednoznacznego chrześcijańskiego przesłania, raczej jest to echo proroctw jak u Malachiasza o oczyszczeniu synów Lewiego.

24 Wersja ormiańska również zawiera podobne stwierdzenie, co sugeruje, że znajdowało się ono już w tekście źródłowym.

25 H. C. Kee, *Testaments of the Twelve Patriarchs (second century B.C.)*, w: *The Old Testament pseudepigrapha*, vol. 1, ed. J. H. Charlesworth, Garden City 1983, s. 789.

26 C. Berner, *The heptadic chronologies of Testament of Levi 16–17 and their sources*, „Journal for the Study of the Pseudepigrapha” 22 (2012) no. 1, s. 46–47.

27 J. T. Milik, *Dix ans de découvertes*, s. 319–322.

Podsumowując Testament Lewiego, należy stwierdzić, że większość prorocstw w nim występujących można uznać za oryginalne prorocтва żydowskie o idealnym kapłanie i odnowie religijnej. Jedynym potencjalnie niepewnym elementem jest fragment o odrzuceniu kapłana przez synów (TestLew 14, 2). Jednak brak stanowczego dowodu, by uznać go za późniejszy – możliwe, że chrześcijanie jedynie reinterpretowali ten tekst, niekoniecznie go dodali. Z drugiej strony Howard C. Kee zalicza TestLew 14, 2 do interpolacji chrześcijańskich²⁸. Wersja ormiańska i świadectwa z Qumran nie eliminują wątków mesjańskich z TestLew, co pokazuje, że starożytna społeczność żydowska (np. w Qumran) akceptowała te prorocтва jako swoje – widocznie nie brzmiały im one zbyt „chrześcijańsko”²⁹.

Testament Judy — prorocтво o królu z rodu Judy

Testament Judy zawiera wizję – z pokolenia Judy wyjdzie władca, który wybawi Izrael. W TestJud 24 (greckiego tekstu) Juda mówi o nadejściu gwiazdy z Jakuba i człowieka w białych szatach – co komentatorzy wiązali z proroctwem z Lb 24, 17: „wzejdzie gwiazda z Jakuba”. Dalej jest mowa, że „Bóg objawi Go przez samego siebie” oraz że ów władca zjednoczy naród. Nie ma tam wzmianki o cierpieniu czy odkupieniu – raczej opis triumfalny. Chrześcijanie również odnosili to do Chrystusa (gwiazda z Jakuba to dla nich symbol Jezusa). Wersja ormiańska zawiera ten fragment w niemal identycznej wersji. Co więcej, w jednym z rękopisów ormiańskich dodano tytuł „Mesjasz” przy tym proroctwie (ale to może być glosa). Ogólnie rzecz biorąc, TestJud nie wykazuje żadnych oczywistych uzupełnień chrystologicznych poza tym, co już istniało w Starym Testamencie (gwiazda z Jakuba to starotestamentowy motyw mesjański).

Ciekawszy jest natomiast ton apokaliptyczny TestJud, gdzie autor apokryfu wspomina o walkach pokoleń i wojnach na końcu dni. W Qumran znaleziono pewien tekst (tzw. Midrasz *Wajissau* z 4Q252), który zawiera podobne interpretacje prorocтва Jakubowego o Judzie – co sugeruje, że utwory z kręgu Judy miały obieg w środowisku apokaliptycznym. Ale w naszym materiale nie mamy dowodów na konkretne interpolacje chrześcijańskie w TestJud.

²⁸ H. C. Kee, *Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 777–778.

²⁹ S. Opferkuch, *Der handelnde Mensch*, s. 301–305; F. Mirguet, *An early history of compassion*, s. 180.

Możliwe, że redaktor chrześcijański uznał proroctwa Judy za wystarczająco mesjańskie i pozostawił je nietknięte.

Testament Beniamina — proroctwa o Zbawicielu i męce Mesjasza

Najwięcej wyraźnie chrystologicznego materiału znajduje się w Testamencie Beniamina. Grecki tekst zawiera bowiem fragmenty, które wprost mówią o cierpieniu i śmierci Mesjasza. Spójrzmy na kluczowe miejsce greckiego tekstu TestBen 3, 8; 9–11.

W TestBen 3, 8 (gr.) czytamy: „Przez ciebie spełni się proroctwo niebiańskie [o Baranku Bożym, Zbawicielu świata], ponieważ bez skazy On zostanie wydany w ręce ludzi bezprawnych, a Święty umrze za bezbożnych [przez krew Przymierza, dla zbawienia Izraela]”. Cała ta fraza w nawiasach kwadratowych zawiera oczywiste odniesienia do Chrystusa: „Baranek Boży, Zbawiciel świata” to cytat z J 1, 29, wzmianka o wydaniu bez skazy w ręce bezbożnych i śmierci Świętego za grzesznych to nawiązania do teologii krzyża (Rz 5, 6–8). Dodatkowo „przez krew Przymierza dla zbawienia Izraela” — znowu aluzja do ustanowienia Nowego Przymierza przez krew Jezusa (Łk 22, 20). Wersja ormiańska w ogóle nie zawiera tej frazy. Tekst TestBen 3, 8 (orm.) kończy się wcześniej, ogólną zapowiedzią spełnienia się proroctwa niebiańskiego przez Beniamina i nie wspomina nic o Baranku Bożym czy męczeństwie Świętego³⁰. To silny dowód, że cały ten ustęp jest interpolacją chrześcijańską, obecną w grece (i też w słowiańskim przekładzie, bo słow. S' ma to samo), ale nie oryginalną — Ormianie tłumaczyli z tekstu, gdzie go nie było³¹. Co więcej, Kee w swojej analizie również uznał ten fragment za chrześcijański dodatek³². W poniższej tabeli zestawiamy ten fragment.

30 M. E. Stone, V. Hillel, *An „editio minor” of the Armenian version*, s. 30–31; J. C. O'Neill, *The Lamb of God in the Testaments of the Twelve Patriarchs*, „Journal for the Study of the New Testament” 2 (1979), s. 8.

31 M. E. Stone, V. Hillel, *An „editio minor” of the Armenian version*, s. 182–185; D. A. DeSilva, *The Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 45–47.

32 H. C. Kee, *Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 777–78; C. K. Barrett, *The Lamb of God*, „New Testament Studies” 1 (1955) no. 3, s. 215.

Wersja	Tekst oryginalny	Tłumaczenie
Grecka (rękopisy grupy B)	...πληρωθῇ ἡ προφητεία ἡ ἐπουράνιος περὶ τοῦ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ σωτῆρος τοῦ κόσμου, ὅτι ὁ ἄμωμος ὑπὸ ἀνόμων ἀνθρώπων προδοθήσεται, καὶ ὁ ἅγιος ὑπὲρ ἀνόμων ἀποθανεῖ ...	...wypełni się proroctwo niebiańskie o Baranku Bożym, Zbawcy świata, że bez skazy zostanie wydany w ręce ludzi bezprawnych, i Święty umrze za bezbożnych...
Ormiańska	(brak całej frazy o Baranku Bożym; tekst urywa się wcześniej)	(Wersja ormiańska pomija powyższą interpolację; brak odpowiednika)

Jak pokazuje powyższe porównanie, tylko wersja grecka (i za nią słowiańska) zawiera ten chrystologiczny pasaż. Wersja ormiańska wyraźnie go pomija. Nie występuje on również w żadnych znanych tekstach z Qumran (co rozumiałe, jako że Testamentu Beniamina nie odnaleziono wśród rękopisów qumrańskich). Można więc wysunąć wniosek, że fragment ten stanowi późniejszą interpolację, zapewne dokonaną przez chrześcijańskiego redaktora greckiego tekstu³³. Znakomitą ilustracją tego jest fakt, że w przekładzie dokonany przez Marinusa de Jongego i współpracowników do *Old Testament Pseudepigrapha* (1983) zdecydowano się w ogóle pominąć te słowa w głównym tekście, uznając je za glosy.

Kolejny fragment – jeszcze obszerniejszy – pochodzi z TestBen 9, 1–5. Jest to dramatyczna wizja, w której Beniamin opisuje: „Pan wejdzie do świątyni, i tam będzie zelżony; i zostanie wywyższony na drzewie (ξύλον); a zasłona świątyni się rozerwie; Duch Boży zstąpi na narody jak wylany ogień; On zstąpi do Hadesu i wstąpi z ziemi do nieba; rozumiem, jak uniżony będzie na ziemi i jak wspaniały w niebie”.

Κύριος εἰσελεύσεται εἰς τὸν ναόν, καὶ ἐκεῖ ὀνειδισθήσεται· καὶ ὑψωθήσεται ἐπὶ ξύλου· καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ διαρραγήσεται· Πνεῦμα Θεοῦ καταβήσεται ἐπὶ τὰ ἔθνη ὡς πῦρ ἐκκεχυμένον· καὶ καταβήσεται εἰς ἄδην καὶ ἀναβήσεται ἀπὸ τῆς γῆς εἰς οὐρανόν (Test-Ben 9, 1–5)³⁴.

33 D. A. DeSilva, *The Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 47.

34 Fragment ten występuje we wszystkich znanych przekładach (greckim, słowiańskim, a nawet w tekście ormiańskim), co sugeruje, że został on dodany bardzo wcześnie, przed rozgałęzieniem tradycji tekstowych.

Cały ten *passus* to wręcz streszczenie wydarzeń ewangelicznych: wejście do Świątyni i zelżenie – aluzja do oczyszczenia świątyni i odrzucenia Jezusa, wywyższenie na drzewie – terminologia Jana i Dziejów Apostolskich odnośnie krzyża (Dz 5, 30: „zawiesili Go na drzewie”), rozdarcie zasłony świątyni – wydarzenie opisane u synoptyków w momencie śmierci Jezusa, Duch wylany na narody jak ogień – wyraźna aluzja do zesłania Ducha Świętego w dzień Pięćdziesiątnicy (Dz 2, 3–4), zejście do Hadesu i wstąpienie do nieba – nauka o zstąpieniu Chrystusa do otchłani i wniebowstąpieniu. Jest to bodaj najbardziej oczywista interpolacja chrześcijańska w całym tekście. Nie dziwi zatem, że zarówno Robert H. Charles, jak i Howard C. Kee oraz współcześni badacze zgodnie oceniają ten fragment jako interpolację chrześcijańską³⁵. Co ciekawe jednak, wydaje się, że wszystkie znane wersje go zawierają – grecka, słowiańska, a nawet ormiańska. Wprawdzie powyżej zaznaczyliśmy, że ormiańska wersja jest „mniej chrześcijańska”, to jednak akurat ten ustęp – o ile wiemy – jest w niej obecny. Jak to możliwe? Otóż badacze sugerują, że ów fragment był zapewne wpisany do tekstu bardzo wcześniej, być może przed podziałem tradycji na recenzje i przed dokonaniem przekładów starożytnych³⁶. Możliwe, że to najstarsza interpolacja chrystologiczna, pochodząca od samego (chrześcijańskiego) redaktora, który kompilował Testamenty w II wieku (hipotetycznie). Dlatego występuje we wszystkich liniach transmisji jako integralna część. Nie zmienia to faktu, że treść tego proroctwa nie pozostawia wątpliwości co do swego pochodzenia. Testament Beniamina został tutaj użyty jako nośnik proroctwa o Jezusie, analogicznie jak np. proroctwa Starego Testamentu (Iz 53) były odczytywane mesjanistycznie³⁷.

Warto zauważyć, że choć ormiański tekst zawiera ten fragment, to zarówno Charles, jak i Kee go kwestionują. Charles w swoim komentarzu pisał, że mimo obecności we wszystkich manuskryptach należy go uważać

35 R. H. Charles, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: Translated from the Editor's Greek*, s. xxix–xxx; H. C. Kee, *Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 777; *Apokryfy Starego Testamentu*, red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 2006, s. 43–45.

36 R. H. Charles, *The Greek versions of the Testaments of the Twelve Patriarchs*, ed. from nine MSS, Oxford 1908, s. xxv–xxvi; E. Schürer, *The literature of the Jewish people in the time of Jesus*, vol. 2, New York 1909, s. 118–120.

37 M. Hengel, D. P. Bailey, *The effective history of Isaiah 53 in the pre-Christian period*, w: *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian sources*, ed. by B. Janowski, P. Stuhlmacher, Grand Rapids 2004, s. 130.

za „chrześcijański komentarz w formie prorocstwa” dodany do żydowskiego oryginału³⁸. Potwierdza to, że krytyka wewnętrzna treści jest tu decydująca, a nawet brak wariantu (krótszego) nie stoi na przeszkodzie uznaniu czegoś za interpolację, jeśli kontekst historyczny i teologiczny to sugeruje.

Reasumując, Testament Beniamina dostarcza nam modelowego przykładu, jak chrześcijańscy redaktorzy dodawali do starożytnych tekstów „mów patriarchów” prorocstwa o Chrystusie. Od narodzenia: „narodzi się umiłowany Pan z dziewicy z rodu Jakuba” — „γεννήσεται Κύριος ἀγαπητὸς ἐκ παρθένου ἐξ οἴκου Ἰακώβ” (TestBen 11, 1), przez odrzucenie i śmierć („właśni synowie odrzucą go”, „wywyższony na drzewie”, „Pan umrze za grzeszników”), aż po zmartwychwstanie i zesłanie Ducha („zstąpi do Hadesu i wstąpi do nieba”, „Duch wylany na narody”)³⁹. Tak rozbudowanych wzmianek nie ma w żadnym innym fragmencie Testamentów, co sugeruje, że Beniamin — jako ostatni z patriarchów — mógł zostać wykorzystany jako kłamra spinająca całość jasnym wskazaniem na Mesjasza. Być może w pierwotnej, żydowskiej wersji TestBen zawierał jedynie ogólną przepowiednię zwycięstwa dobra i kary dla Beliala (takie aluzje istnieją), ale chrześcijański redaktor wypełnił to konkretną treścią ewangeliczną⁴⁰.

Testament Józefa — mesjasz z pokolenia Lewiego i Judy

Wcześniej omawialiśmy już Testament Józefa 19, 11 w kontekście porównania grecko-ormiańskiego (zob. tabela). Przypomnijmy, grecki tekst ma tam frazę: „z ich nasienia powstanie Baranek Boży, który gładzi grzech świata i zbawi wszystkie narody, a także Izraela”, natomiast ormiański ma tylko: „z nich powstanie zbawienie Izraela”. Prawdopodobnie oryginalna żydowska myśl brzmiała po prostu, że z pokoleń Lewiego (kapłańskiego) i Judy (królewskiego) przyjdzie zbawienie Izraela — co zgadza się z ideą dwóch Mesjaszy⁴¹ lub z ideą współdziałania mesjasza i kapłana. Chrześcijański redaktor

38 R. H. Charles, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: Translated from the Editor's Greek*, s. xxix–xxx; H. C. Kee, *Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 777–778.

39 P. Kurowski, *Der menschliche Gott aus Levi und Juda: Die „Testamente der zwölf Patriarchen“ als Quelle judenchristlicher Theologie*, Tübingen 2010, s. 144–150 (Texte und Arbeiten zum neutestamentlichen Zeitalter, 52).

40 T. de Bruin, *The great controversy*, s. 4.

41 J. A. Fitzmyer, *The Dead Sea scrolls and Christian origins*, Grand Rapids 1997, s. 77–78; J. J. Collins, *The scepter and the star*, s. 123–124.

przekształcił to w chrystologiczną zapowiedź Jezusa jako Baranka Bożego, który gładzi grzech świata (J 1, 29) oraz zbawia nie tylko Izrael, ale i pogan (uniwersalistyczne poszerzenie zbawienia)⁴². Wersja ormiańska znowu zachowała krótszy wariant, potwierdzając, że wzmianka o „Baranku Bożym” jest późniejsza⁴³. Co znamienne, fraza „Baranek Boży, który gładzi grzech świata” wydaje się świadomym zabiegiem, który wprowadza nowotestamentowy tytuł do tekstu apokryficznego.

W Testamencie Józefa znajdujemy jeszcze inny interesujący fragment. Mianowicie w TestJóz 19, 11–12 bohater opisuje swój proroczy sen o dwóch wołach i rosnącym z nich baranku. Greckie rękopisy (grupy B mss.) mają tu słowo „baranek” (ἀρνίον) i dopisują interpretację, że to baranek z pokolenia Judy⁴⁴. Charles zauważał, że ormiańska wersja w tym miejscu znacząco się różni przede wszystkim poprzez dodanie wątku dziewicy odzianej w ornat. Badacz wyraził również przypuszczenie, że „baranka” być może oryginalnie nie było, a mogło występować tam słowo „cielec” (μόσχος)⁴⁵. Jednak analiza wszystkich wersji wskazuje, że akurat motyw baranka w tym śnie mógł należeć do oryginału, ponieważ znajdujemy takie żydowskie apokaliptyczne metafory. Na przykład w TestNef jest byk (cielec), który symbolizuje władcę. Niemniej chrześcijańska redakcja zapewne to wykorzystała, by interpretować owego baranka jako symbol Chrystusa (por. J 1, 29).

Testament Asera — wcielenie Boga

Na osobną wzmiankę zasługuje Testament Asera 7, 3 (gr.), w którym znajdujemy zdanie: „Najwyższy przyjdzie na ziemię jako człowiek, jedząc i pijąc z ludźmi, depcząc głowę smoka w wodzie”.

Ὁ ὕψιστος ἐλεύσεται ἐπὶ τὴν γῆν ὡς ἄνθρωπος, ἐσθίων καὶ πίνων μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καταπατῶν τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος ἐν τῷ ὕδατι (TestAs 7, 3).

...μη δυνάμει σου σωθήσῃς (TestAs 7, 3)⁴⁶.

42 P. Kurowski, *Der menschliche Gott aus Levi und Juda*, s. 90–92.

43 M. E. Stone, V. Hillel, *An „editio minor” of the Armenian version*, s. 30–31.

44 R. H. Charles, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: Translated from the Editor's Greek*, s. 276.

45 R. H. Charles, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: Translated from the Editor's Greek*, s. 276–277.

46 Tekst ormiański zawiera w tym wersecie jedynie ogólne napomnienie.

Jest to dość enigmatyczne zdanie, ale brzmi jak połączenie motywów chrześcijańskich. Bóg przychodzący jako człowiek, jedzący i pijący – to wyraźna aluzja do wcielenia (i może do zarzutu z Łk 7, 34: „Oto człowiek, żarłok i pijak”). Zdeptanie głowy smoka – echo proroctwa z Rdz 3, 15 reinterpretowanego mesjanistycznie. Mesjasz miażdży głowę węża – tradycja chrześcijańska przedstawiała Jezusa przyjmującego chrzest w Jordanie jako tego, który „zdeptał głowę smoka/diabła w wodzie”⁴⁷. Wydaje się to być zlepek tradycji chrześcijańskich. Wersja ormiańska TestAs ten fragment pomija lub ukazuje go w formie znacznie skróconej. Ormianie w TestAs 7, 3 mają jedynie konkluzję, by nie służyć szatanowi, brak natomiast wzmianki o Bogu-człowieku czy też smoku⁴⁸. Sugeruje to, że po raz kolejny mamy do czynienia z chrześcijańską interpretacją. Większość badaczy przychyliła się do uznania tego za interpolację (zwłaszcza że wzmianka o jedzeniu i picu jak człowiek wygląda na świadomy dodatek antydoketyczny w epoce patrystycznej). Wydaje się, że późny redaktor chrześcijański wprowadził tutaj aluzję do *wcielenia* Logosu oraz triumfu Chrystusa nad szatanem, być może czerpiąc z tradycji interpretacyjnej Księgi Rodzaju (3, 15).

Podsumowanie analizy porównawczej

Zestawienie powyższych przykładów prowadzi do następujących wniosków:

1. Judaistyczny rdzeń Testamentów XII Patriarchów obejmuje liczne proroctwa mesjańskie i apokaliptyczne, ale są one sformułowane w kategoriach typowych dla literatury Drugiej Świątyni. Przykładowo, oczekiwany jest kapłan doskonały z rodu Lewiego i władca z rodu Judy, którzy zaprowadzą sprawiedliwość – co odpowiada qumrańskiej idei dwóch Mesjaszy (Mesjasza Aarona i Mesjasza Izraela)⁴⁹. Oryginalny tekst kładł nacisk na zbawienie Izraela (narodu wybranego) i odnowienie przymierza.

47 R. E. Brown, *An introduction to New Testament Christology*, New York 1999, s. 294–295; H. Blocher, *In the beginning: The opening chapters of genesis*, Downers Grove 1997, s. 58–60.

48 H. C. Kee, *Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 789; por. tekst ormiański u Stone'a.

49 H.-W. Kuhn, *Enderwartung und gegenwärtiges Heil: Untersuchungen zu Struktur und Funktion der frühjüdischen Apokalyptik*, Göttingen 1966, s. 69–71; J. J. Collins, *The scepter and the star*, s. 122–124; J. A. Fitzmyer, *The Dead Sea scrolls*, s. 77–78.

Wizje były niekiedy obrazowe (gwiazdy, byki, baranki, drzewo itp.), ale mogły być zrozumiane całkowicie w ramach judaizmu.

2. Chrześcijańskie interpolacje koncentrują się na konkretyzacji tych proctw w odniesieniu do osoby Jezusa Chrystusa i wydarzeń z Jego życia. Tam, gdzie oryginał mówił ogólnie o zbawieniu Izraela, redaktor dopisał „Zbawiciel świata” (uniwersalistyczne poszerzenie zbawienia na wszystkie narody). Tam, gdzie mowa była o zwycięstwie Mesjasza nad złem, dopisano szczegół o ukrzyżowaniu („wywyższony na drzewie”), śmierci (rozdarcie zasłony, zstąpienie do Hadesu) i zmartwychwstaniu („wstąpi z ziemi do nieba”). Tam, gdzie widać było postać idealnego kapłana czy proroka, dodano wzmiankę, że zostanie on odrzucony i zabity, co idealnie pasuje do losu Jezusa. Tam, gdzie chodziło o Mesjasza, doprecyzowano: Bóg przyjdzie jako człowiek – podkreślając doktrynę wcielenia. Te dodatkowe elementy jasno odzwierciedlają wiarę chrześcijańską redaktorów⁵⁰.
3. Wersja ormiańska okazuje się narzędziem niezwykle pomocnym przy rozdzielaniu warstw tekstu. W niemal wszystkich przypadkach (z wyjątkiem najwcześniejszej obszernej interpolacji w TestBen, której Ormianie nie usunęli) przekład ormiański pomija elementy chrystologiczne. Różnice grecko-ormiańskie wskazane wyżej nie pozostawiają wątpliwości, że Baranek Boży, Zbawca świata, krew przymierza za grzechy, ukrzyżowanie Pana i rozdarcie zasłony – to wszystko dodatki późniejsze, zapewne wplecione do greckiego tekstu między II a IV wiekiem n.e. (przed przedostaniem się tekstu na Słowiańszczyznę i do armeńskiej wersji – niektóre przed, niektóre po).
4. Wersja słowiańska generalnie zgadza się z grecką w tych interpolacjach (czasem ma nawet drobne własne dodatki, jak antyżydowskie komentarze, np. w S¹ po TestRub 6, 12 dopisano potępienie Żydów). To potwierdza, że słowiański przekład (powstał ok. X wieku) wykonano już z tekstu ukształtowanego przez redakcję chrześcijańską.
5. Fragmenty z Qumran (Aramejski Lewi, Hebrajski Naftali) pełnią rolę kontrolną. Pokazują, że w oryginalnej tradycji żydowskiej wątki mesjańskie były obecne, ale sformułowane inaczej. Na przykład w Qumran Naftali silnie uwypuklono mesjasza kapłańskiego i królewskiego,

⁵⁰ P. Kurowski, *Der menschliche Gott aus Levi und Juda*, s. 148; T. de Bruin, *The great controversy*, s. 99–102.

a pominięto rolę Józefa – w greckim tekście natomiast widać połączenie obu ról w jednym Mesjaszu Jezusie (bo dla chrześcijan Jezus jest i kapłanem, i królem, i prorokiem jednocześnie). Można więc powiedzieć, że chrześcijańska redakcja „scalila” dwie odrębne linie oczekiwań mesjańskich w jedną postać Chrystusa – zgodnie ze swoją teologią, wedle której Jezus spełnia wszystkie starotestamentowe typy mesjańskie⁵¹.

6. Dotychczasowe badania nie wykazały, by chrześcijańscy interpolatorzy dodawali nowe materiały typu etycznego czy halachicznego – przeciwnie, te partie pozostały nietknięte. Moralne napomnienia Testamentów nie budziły sprzeciwu ani konieczności korekty (są one przecież zgodne z nauczaniem Jezusa i wczesnego Kościoła, który przejął wiele z etyki judaizmu). Można wręcz zauważyć tendencję odwrotną: niektóre bardzo „żydowskie” akcenty mogły zostać złagodzone lub pominięte w tradycji chrześcijańskiej, choć zasadniczo cały katalog cnót i występków pozostał⁵². Chrześcijańskich redaktorów interesowało przede wszystkim uczynienie z Testamentów XII Patriarchów księgi proroczej o Jezusie – prawdopodobnie po to, by użyć jej w sporach z Żydami (jako dowodu, że patriarchowie przepowiedzieli Chrystusa) lub w umocnieniu wiary chrześcijan pochodzenia żydowskiego⁵³.

Nasza hipoteza badawcza zakładała możliwość rekonstrukcji żydowskiego rdzenia przez porównanie wersji. Przeprowadzone analizy ją potwierdzają – dzięki konfrontacji tekstów greckich z ormiańskimi oraz wglądowi w fragmenty semickie z Qumran jesteśmy w stanie wyodrębnić z dużą dozą pewności elementy oryginalne i interpolowane. W oryginale Testamentów XII Patriarchów – powstałym prawdopodobnie w II wieku p.n.e. w środowisku pobożnych Żydów apokaliptycznych – znajdowały się nauki moralne o cnotach i grzechach, przestrogi zgodne z Torą i mądrością oraz proroctwa o przyszłym wybawieniu Izraela przez Mesjasza (nawet dwóch Mesjaszy, zgodnie z tradycją z Qumran) z pokoleń Judy i Lewiego. Te proroctwa były wyrażone w formie symbolicznej i ogólnej (np. słońce i księżyc w wizji Naftalego jako obrazy przyszłego mesjańskiego kapłana i króla). W okresie wczesnego chrześcijaństwa, gdy tekst ten znalazł się w rękach judeochrześcijan, dokonano

51 J. J. Collins, *The scepter and the star*, s. 124; D. A. DeSilva, *The Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 62–64.

52 D. A. DeSilva, *The Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 53; S. Opferkuch, *Der handelnde Mensch*, s. 278–281.

53 P. Kurowski, *Der menschliche Gott aus Levi und Juda*, s. 45–50.

w nim serii interpolacji interpretacyjnych — chrześcijańskie glosy przemieniły niejasne wizje w konkretne prorocтва o Jezusie Chrystusie. W ten sposób Testamenty XII Patriarchów stały się świadectwem „zapowiedzi Chrystusa” rzekomo wypowiedzianych jeszcze przez synów Jakuba.

Wnioski

Przeprowadzona analiza pozwala wypełnić istotną lukę w badaniach nad Testamentami XII Patriarchów, ukazując stosunkowo klarowny obraz dwuwarstwowej struktury tego dzieła: pierwotnego rdzenia judaistycznego oraz nałożonej nań warstwy interpolacji chrześcijańskich. Główne ustalenia artykułu można podsumować następująco:

1. Testamenty XII Patriarchów w swojej zasadniczej treści należą do literatury okresu Drugiej Świątyni. Język, idee etyczne i apokaliptyczne, a nawet specyficzne motywy teologiczne (jak koncepcja dwóch Mesjaszy czy nawiązania do Księgi Henocha) sytuują je w kontekście judaizmu hasmonejskiego i esseńskiego, datując je na okres około II–I wieku p.n.e. Rękopisy z Qumran dostarczyły bezpośredniego potwierdzenia historycznego istnienia fragmentów tych tekstów w tym okresie. Oznacza to, że dawny pogląd sceptyczny, traktujący Testamenty wyłącznie jako wytwór chrześcijański, jest nie do utrzymania. Chrześcijanie byli zaangażowani w transmisję i redakcję, ale korzystali z dziedzictwa starszego od nich.
2. Główna treść moralna Testamentów — katalogi cnót, grzechów, napomnienia do pobożności, miłosierdzia, czystości i sprawiedliwości — nie nosi śladów chrześcijańskiej redakcji. Jest w pełni zgodna z etyką judaistyczną i paralelna do nauk znanych z innych źródeł (Biblia hebrajska, apokryfy, Qumran). Wersje tekstu nie wykazują różnic w tych partiach, co sugeruje, że chrześcijańscy kopiści widzieli w nich przesłanie uniwersalne i w nie ingerowali. Oryginalne Testamenty stanowią zatem cenne źródło do rekonstrukcji późnożydowskiej teologii moralnej — wskazują na ciągłość między judaizmem a chrześcijaństwem w obszarze etyki (co zresztą zauważono, analizując np. paralele między Testamentami a listami Pawła).
3. Elementy apokaliptyczne i mesjańskie oryginału zostały w większości przekształcone lub uzupełnione przez redakcję chrześcijańską. Tam,

gdzie patriarcha prorokował o „zbawieniu” czy „świecie poznania”, późniejszy interpolator doprecyzował: Zbawiciel, Baranek Boży, Mesjasz. Tam, gdzie mowa była o nadejściu Pana, dodano: „Bóg przyjdzie jako człowiek”. Gdzieniegdzie dopisano całe wyimki właściwie streszczające Ewangelię (najjaskrawszy przykład: TestBen 9, 3–5). Dzięki porównaniu wersji (zwłaszcza pomiędzy tekstem greckim a ormiańskim) udało się z wysokim stopniem pewności zidentyfikować te chrześcijańskie interpolacje i wydzielić je od warstwy oryginalnej. Nasza hipoteza, że analiza porównawcza umożliwi taką rekonstrukcję, została potwierdzona – warianty tekstowe i różnice w tradycji tłumaczeń wiernie odbiły proces rozwoju tekstu, ujawniając, co jest dodatkiem.

4. Rekonstrukcja żydowskiego rdzenia Testamentów XII Patriarchów prowadzi do obrazu dzieła, które pierwotnie koncentrowało się na losach narodu Izraela: moralnym życiu poszczególnych pokoleń (symbolizowanych przez patriarchów), eschatologicznym wybawieniu tego narodu przez Bożego wysłańca (Mesjasza królewskiego) oraz odnowieniu kapłaństwa (Mesjasza kapłańskiego). Nauki etyczne mają służyć przygotowaniu Izraela na ten czas ostatecznej próby – stąd akcent na cnoty jak prawda, sprawiedliwość, miłosierdzie oraz na jedność braterską (każdy patriarcha napomina swoje pokolenie, by unikało dawnych grzechów i trwało w bojaźni Bożej). Ten oryginalny przekaz ma duże znaczenie dla zrozumienia duchowości grup, które go wytworzyły – być może związanych z kręgami esseńskimi. W Testamentach pobrzmiewają echa podobnych trosk, co w regule wspólnoty z Qumran: walka duchowa dobra ze złem, oczekiwanie rychłego nawiedzenia przez Pana, podkreślenie czystości rytualnej (zwłaszcza u Lewiego) i moralnej, a także specyficzna interpretacja historii plemion Izraela jako pouczenia moralnego (np. silna krytyka grzechów pokoleń Dana czy Symeona, które według tekstu skutkują problemami ich następców). Na tle literatury Drugiej Świątyni Testamenty XII Patriarchów jawią się jako interesująca synteza mądrościowego nauczania etycznego z apokaliptyczną eschatologią – tzn. łączą zalecenia co do codziennego życia z perspektywą końca dziejów i sądu Bożego.
5. Chrześcijańscy redaktorzy przekształcili jednak ten przekaz, nadając mu nowy wymiar. Dodane interpolacje uczyniły z patriarchów swoistego rodzaju proroków Chrystusa, zapowiadających Jego przyjście, śmierć i zbawczą misję. W rezultacie w tradycji chrześcijańskiej Testamenty

XII Patriarchów zaczęto odczytywać niemal jak część historii zbawienia – stąd np. cytowania przez niektórych Ojców Kościoła (Tertulian prawdopodobnie cytuje TestBen w polemice z Marcjonem)⁵⁴. Warto jednak zauważyć, że dzieło to nie zyskało powszechnego autorytetu wśród Ojców – być może właśnie z powodu wątpliwości co do jego pochodzenia (ostatecznie nie weszło do kanonu). Niemniej było znane, kopiowane i – jak pokazuje przykład przekładu słowiańskiego – wykorzystywane także do celów polemicznych (późniejsze glosy antyżydowskie).

Konkludując, niniejsze studium potwierdza, że krytyczna analiza tekstu- alna i porównawcza Testamentów XII Patriarchów jest kluczem do rozdzielenia ich skomplikowanej tradycji na elementy oryginalne i wtórne. Uzyskany dzięki temu obraz pozwala docenić Testamenty jako świadectwo późnoży- dowskiej pobożności, zawierające unikalne połączenie etyki i apokaliptyki, a zarazem zrozumieć sposób, w jaki pismo to zostało zaadaptowane przez wczesne chrześcijaństwo. Artykuł ten miał za zadanie wypełnić lukę w li- teraturze przedmiotu, oferując usystematyzowany przegląd dowodów za żydowskim rdzeniem Testamentów XII Patriarchów oraz przykładów inter- polacji chrześcijańskich popartych materiałem porównawczym z różnych wersji językowych i źródeł manuskrytalnych. Wyniki badań potwierdziły postawioną hipotezę badawczą i mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych prac – np. przygotowania krytycznej edycji Testamentów z rozdzieleniem warstw redakcyjnych, a także szerszych studiów nad teologią tego utworu zarówno w kontekście judaizmu, jak i w recepcji chrześcijańskiej.

Bibliografia

- Apokryfy Starego Testamentu*, red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 2006.
 Barrett C. K., *The Lamb of God*, „New Testament Studies” 1 (1955) no. 3, s. 210–218.
 Bazyliński S., *Wprowadzenie do studium Pisma Świętego*, wydanie drugie popra- wione, uzupełnione i poszerzone; apendyks opracował A. Kubiś, Kielce 2019.
 Berner C., *The heptadic chronologies of Testament of Levi 16–17 and their sources*, „Journal for the Study of the Pseudepigrapha” 22 (2012) no. 1, s. 40–52, <https://doi.org/10.1177/0951820712458632>.

54 M. de Jonge, *The Testaments of the Twelve Patriarchs*, s. 131–133.

- Blocher H., *In the beginning: The opening chapters of genesis*, Downers Grove 1997.
- Brown R. E., *An introduction to New Testament Christology*, New York 1999.
- Bruin T. de, *The great controversy: the individual's struggle between good and evil in the Testaments of the Twelve Patriarchs and in their Jewish and Christian contexts*, Göttingen 2015 (Novum Testamentum et Orbis Antiquus, 106).
- Charles R. H., *The Greek versions of the Testaments of the Twelve Patriarchs*, ed. from nine MSS, Oxford 1908.
- Charles R. H., *Testaments of the Twelve Patriarchs*, w: *Encyclopædia Britannica*, vol. 26, Cambridge 1911, s. 666–668.
- Charles R. H., *The Testaments of the Twelve Patriarchs: Translated from the Editor's Greek Text and edited with introduction, notes and indices*, London 1913.
- Collins J. J., *The scepter and the star: Messianism in light of the Dead Sea scrolls*, Grand Rapids 2010.
- Deane W. J., *Pseudepigrapha: An account of certain apocryphal sacred writings of the Jews and early Christians*, Edinburgh 1891.
- DeSilva D. A., *The Testaments of the Twelve Patriarchs as witnesses to pre-Christian Judaism: A re-assessment*, „Journal for the Study of the Pseudepigrapha” 23 (2013) no. 1, s. 21–68, <https://doi.org/10.1177/0951820713502411>.
- Fitzmyer J. A., *The Dead Sea scrolls and Christian origins*, Grand Rapids 1997.
- Greenfield J. C., Stone M. E., Eshel E., *The Aramaic Levi document: Edition, translation, commentary*, Leiden–Boston 2004 (Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha, 19).
- Hamidović D., *Testaments des Douze Patriarches*, w: *Introduction à l'Ancien Testament*, ed. T. Römer et al., Genève 2004, s. 840–843.
- Hengel M., Bailey D. P., *The effective history of Isaiah 53 in the pre-Christian period*, w: *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian sources*, ed. by B. Janowski, P. Stuhlmacher, Grand Rapids 2004, s. 75–146.
- Hillel V., *Demonstrable instances of the use of sources in the Pseudepigrapha*, w: *Dead Sea scrolls: Texts and context*, ed. C. Hempel, Leiden 2010, s. 325–38 (Studies on the Texts of the Desert of Judah, 90).
- Hollander H. W., Jonge M. de, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: A commentary*, Leiden 1985.
- Jonge M. de, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: Christian and Jewish; a hundred years after Friedrich Schnapp*, „Nederlands Theologisch Tijdschrift” 39 (1985), s. 265–275.

- Kee H. C., *Testaments of the Twelve Patriarchs (second century B.C.)*, w: *The Old Testament pseudepigrapha*, vol. 1, ed. J. H. Charlesworth, Garden City 1983, s. 775–828.
- King G. B., *The 'negative' golden rule*, „The Journal of Religion” 8 (1928) no. 2, s. 268–79.
- Kuhn H.-W., *Enderwartung und gegenwärtiges Heil: Untersuchungen zu Struktur und Funktion der frühjüdischen Apokalyptik*, Göttingen 1966.
- Kurowski P., *Der menschliche Gott aus Levi und Juda: Die „Testamente der zwölf Patriarchen” als Quelle judenchristlicher Theologie*, Tübingen 2010 (Texte und Arbeiten zum neutestamentlichen Zeitalter, 52).
- McClintock J., Strong J., *Testaments of the Twelve Patriarchs*, w: *Cyclopædia of Biblical, theological, and ecclesiastical literature*, vol. 10, New York 1880, s. 27.
- Milik J. T., *Dix ans de découvertes dans le désert de Juda*, Paris 1957.
- Mirguet F., *An early history of compassion: Emotion and imagination in Hellenistic Judaism*, Cambridge 2017.
- O'Neill J. C., *The Lamb of God in the Testaments of the Twelve Patriarchs*, „Journal for the Study of the New Testament” 2 (1979), s. 2–30, <https://doi.org/10.1177/0142064X7900100201>.
- Opferkuch S., *Der handelnde Mensch: Untersuchungen zum Verhältnis von Ethik und Anthropologie in den Testamenten der Zwölf Patriarchen*, Berlin 2018 (Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft, 232).
- Philo of Alexandria, „Every good man is free” and „Hypothetica”, w: *The works of Philo: Complete and unabridged*, transl. by C. D. Yonge, Peabody 2001.
- Schnelle U., *Apostle Paul — his life and theology*, Grand Rapids 2005.
- Schürer E., *The literature of the Jewish people in the time of Jesus*, vol. 2, New York 1909.
- Slingerland H. D., *The nature of „nomos” (law) within the Testaments of the Twelve Patriarchs*, „Journal of Biblical Literature” 105 (1986) no. 1, s. 39–48, <https://doi.org/10.2307/3261109>.
- Stone M. E., Hillel V., *An „editio minor” of the Armenian version of the Testaments of the Twelve Patriarchs*, Leuven 2012 (Hebrew University Armenian Studies, 11).
- Vermes G., *The complete Dead Sea scrolls in English*, Revised edition, London 2010.
- Wyrzykowski M., *Kapłaństwo w świetle greckiego Testamentu Lewiego (14–16)*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31 (2018) nr 3, s. 30–44, <https://doi.org/10.30439/WST.2018.3.2>.

